ОДАМ САВДОСИ ЖИНОЯТИНИНГ ИЖТИМОИЙ ХАВФЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ

Нийматова Хулкар Нурмахматовна

Жиноят ишлари бўйича Яккасарой тумани тергов судьяси

Аннотация. *Мақолада одам савдоси жиноятининг ижтимоий хавфлилигини белгиловчи хусусиятлар жиноий-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатдан таҳлил қилинган. Тажовуз объектининг кўп объектлилиги, инсоннинг товарга айлантирилиши, жиноятнинг уюшган ва трансмиллий тусга эгалиги, юқори латентлиги, рақамли технологиялардан фойдаланиш орқали содир этилишининг кенгайиши ҳамда жабрланувчиларга етказиладиган зарарнинг узоқ муддатли оқибатлари асосланган. Миллий қонунчиликдаги сўнгги ўзгаришлар инобатга олинган ҳолда жиноий жавобгарликни табақалаштириш ва профилактикани кучайтиришга доир таклифлар илгари сурилган.*

Калит сўзлар: *одам савдоси, ижтимоий хавфлилик, эксплуатация, жабрланувчи, трансмиллий уюшган жиноятчилик, латентлик, рақамли ёллаш, профилактика.*

Аннотация. *В статье с уголовно-правовой и криминологической точек зрения анализируются признаки, определяющие общественную опасность торговли людьми. Обосновываются многообъектность посягательства, превращение человека в товар, организованный и транснациональный характер преступления, его высокая латентность, расширение использования цифровых технологий при его совершении, а также долгосрочные последствия вреда, причиняемого жертвам. С учётом последних изменений национального законодательства выдвигаются предложения по дифференциации уголовной ответственности и усилению профилактики.*

Ключевые слова: *торговля людьми, общественная опасность, эксплуатация, жертва, транснациональная организованная преступность, латентность, цифровая вербовка, профилактика.*

Abstract. *The article analyses the features that determine the social danger of human trafficking from criminal-law and criminological perspectives. It substantiates the multiplicity of the protected interests infringed, the commodification of the human being, the organised and transnational nature of the crime, its high latency, the growing use of digital technologies in its commission, and the long-term consequences of the harm caused to victims. Taking into account recent changes in national legislation, proposals are made to differentiate criminal liability and to strengthen prevention.*

Keywords: *human trafficking, social danger, exploitation, victim, transnational organised crime, latency, online recruitment, prevention.*

Кириш

Одам савдоси халқаро ҳуқуқда трансмиллий уюшган жиноятчиликнинг энг хавфли турларидан бири сифатида эътироф этилган бўлиб, у жиноий даромад олиш мақсадида инсоннинг эркинлиги ва қадр-қимматини бевосита поймол қилади [7]. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасига кўра, инсоннинг эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа ажралмас ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади, 44-моддасида эса суд ҳукми билан тайинланган жазони ўташ ёки қонунда назарда тутилган бошқа ҳоллардан ташқари мажбурий меҳнат тақиқланади [1].

Мамлакатимизда бу соҳада изчил ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши конвенцияси ва унинг одам савдосига оид Протоколи (2000 й.) ҳамда

бошқа халқаро ҳужжатларни ратификация қилган [6; 7]. «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги Қонун 2020 йил 17 августда янги таҳрирда қабул қилинган [2]. 2026 йил августда эса Президентнинг одам савдосидан жабрланган шахсларни аниқлаш ва жамиятга интеграция қилиш тизимини тубдан такомиллаштиришга қаратилган Фармони имзоланди [3]. Ички ишлар вазирлиги маълумотларига кўра, 2025 йилда мамлакатда одам савдоси билан боғлиқ 177 та ҳолат қайд этилган бўлиб, уларнинг 92 таси жинсий эксплуатация, қолганлари меҳнат эксплуатацияси ва чақалоқлар савдоси билан боғлиқ [8].

Жиноий жавобгарликни табақалаштириш ва жазони индивидуаллаштириш учун жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини белгиловчи хусусиятларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мақоланинг мақсади одам савдоси жиноятининг ижтимоий хавфли хусусиятларини тизимлаштириш ва улар асосида қонунчилик ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришга доир таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот усуллари

Тадқиқотда тизимли-таркибий таҳлил, қиёсий-ҳуқуқий, формал-юридик ва статистик усуллардан фойдаланилди. Миллий қонунчилик, халқаро ҳужжатлар, ваколатли давлат органларининг расмий маълумотлари, халқаро ташкилотларнинг ҳисоботлари ва мавзуга оид илмий адабиётлар таҳлил қилинди.

Таҳлил ва натижалар

Таҳлил натижасида одам савдоси жиноятининг ижтимоий хавфлилигини белгиловчи қуйидаги асосий хусусиятлар аниқланди.

Биринчидан, тажовуз объектининг кўп объектлилиги. Одам савдосининг асосий бевосита объекти шахснинг эркинлиги ва қадр-

қимматидир. Бироқ жиноят эксплуатация мақсадида содир этилганлиги сабабли у бир вақтнинг ўзида жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғи, жинсий дахлсизлиги, меҳнат ҳуқуқлари, вояга етмаганларнинг нормал ривожланиши каби бошқа муҳим неъматларга ҳам хавф туғдиради. Жиноят чет элга олиб чиқиш билан боғлиқ бўлса, давлат чегарасининг дахлсизлиги ва миграция тартиби ҳам бузилади. Бир қилмиш билан бир нечта қонун билан қўриқланадиган манфаатга зарар етказилиши ушбу жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини оширувчи асосий омил ҳисобланади.

Иккинчидан, инсоннинг товарга айлантирилиши. Одам савдосининг ўзига хос белгиси жабрланувчига инсон сифатида эмас, балки олди-сотди, ёллаш, топшириш ёки қабул қилиш предмети сифатида муносабатда бўлинишидир. Бу ҳолат жиноятни шахсга қарши бошқа тажовузлардан ажратиб туради. Бунда инсоннинг ажралмас қадр-қиммати бутунлай инкор этилади ва унинг иродаси эксплуатация қилувчи шахс манфаатига бўйсундирилади. Шу маънода одам савдоси замонавий қулликнинг бир кўриниши сифатида баҳоланади. Халқаро меҳнат ташкилоти, Walk Free ва Халқаро миграция ташкилотининг баҳолашига кўра, 2021 йилда дунёда 27,6 миллион киши мажбурий меҳнат шароитида бўлган [9].

Учинчидан, юқори даромадлилик ва ғаразли мотив. Одам савдоси жиноий бизнеснинг энг даромадли турларидан бири бўлиб, жиноятчилар учун «паст хавф – юқори фойда» тамойили асосида ишлайди. Халқаро меҳнат ташкилотининг 2024 йилги ҳисоботига кўра, мажбурий меҳнатдан олинадиган ноқонуний фойда йилига 236 миллиард АҚШ долларини ташкил этади [10]. Бундай даромадлилик жиноий фаолиятни барқарор ва такрорланувчи қилади, олинган маблағлар эса

жиноий даромадларни легаллаштириш ва коррупция учун манба бўлиб хизмат қилади.

Тўртинчидан, уюшган ва трансмиллий хусусият. Одам савдоси одатда бир шахс томонидан эмас, балки вазифалари тақсимланган гуруҳ томонидан содир этилади: бир шахслар жабрланувчини ёллайди, бошқалари ташийди ва ҳужжатларини расмийлаштиради, учинчилари эса уни қабул қилиб, эксплуатация қилади. Жиноий фаолиятнинг турли босқичлари турли давлатлар ҳудудида амалга оширилади. Бу ҳолат жиноятни аниқлаш, исботлаш ва айбдорларни жавобгарликка тортишни қийинлаштиради. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан меҳнат ва жинсий эксплуатация билан боғлиқ, жумладан вояга етмаганлар ва ногиронлиги бўлган шахслар жалб этилган жиноятлар тобора кўпроқ аниқланмоқда. Одамларни эксплуатация мақсадида келиб чиққан давлатлардан бошқа мамлакатларга ноқонуний олиб чиқиш миллий хавфсизликка таҳдид солади [7].

Бешинчидан, юқори латентлик. Жабрланувчилар кўпинча ўзларини жиноят қурбони деб англамайди, жиноятчилардан ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан қўрқади, чет элда ҳужжатларсиз ва тил билмаган ҳолда қолади. Баъзан улар ўзлари ҳам ноқонуний миграция ёки фоҳишабозлик учун жавобгарликка тортилишдан хавфсирайди. Шу сабабли расмий статистикада қайд этилган ҳолатлар жиноятнинг ҳақиқий кўламини тўлиқ акс эттирмайди. Латентлик жазосизлик ҳиссини келтириб чиқаради ва жиноий тармоқларнинг узоқ муддат фаолият юритишига имкон беради.

Олтинчидан, рақамли технологиялардан фойдаланишнинг кенгайиши. Сўнгги йилларда одам савдосининг шакл ва усуллари тез ўзгармоқда. Жиноий тармоқлар онлайн ёллаш платформалари, ижтимоий тармоқлар ва фирибгарлик схемаларидан фаол фойдаланмоқда. 2026

йилда Бутунжаҳон одам савдосига қарши курашиш кунининг глобал мавзуси «Фирибгарлик тузоғида қолганлар» деб белгиланганлиги бежиз эмас [4]. Халқаро миграция ташкилотининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси раҳбари Э.Грей таъкидлаганидек, «одам савдоси ҳар қачонгидан ҳам тезроқ ўзгармоқда. Жиноий тармоқлар рақамли технологиялардан фаол фойдаланмоқда, уларнинг трансмиллий хусусияти ва мураккаблиги ортиб бормоқда» [4]. Рақамли воситалар жиноятчиларга бир вақтнинг ўзида кўплаб потенциал жабрланувчиларга масофадан таъсир кўрсатиш, ўз шахсини яшириш ва изларни йўқ қилиш имконини беради. Бу эса жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини сифат жиҳатдан оширади.

Еттинчидан, жабрланувчиларнинг ўта заифлиги. Одам савдоси асосан ижтимоий жиҳатдан заиф гуруҳлар – аёллар, болалар, ишсизлар, кам таъминланган оилалар аъзолари ва меҳнат мигрантларига қаратилади. Жиноятчилар жабрланувчининг моддий қийинчилиги, ишонувчанлиги ва ҳуқуқий билими пастлигидан фойдаланади. Болаларга нисбатан содир этиладиган одам савдоси алоҳида хавфли ҳисобланади. Шу боис 2026 йилги Фармонда болалар савдоси, шунингдек вояга етмаганларни фоҳишаликка жалб қилиш учун алоҳида жиноий жавобгарликни жорий этиш, бундай жиноятлар бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки терговни прокуратура органлари ваколатига ўтказиш, болаларни фоҳишаликка жалб қилиш мақсадида одам савдоси учун судланганларни манзил-колонияларга ўтказилиши мумкин бўлмаган маҳкумлар тоифасига киритиш назарда тутилган [3; 8].

Саккизинчидан, етказиладиган зарарнинг узоқ муддатли оқибатлари. Одам савдосидан жабрланган шахс жисмоний ва руҳий жароҳат, ижтимоий изоляция, оиладан ажралиш ва иқтисодий қарамликка дучор бўлади. Бу оқибатлар жиноят тугаганидан кейин ҳам

узоқ йиллар давом этади. Жабрланувчиларни жамиятга қайта интеграция қилиш мақсадида 2026 йил 1 сентябрдан минимал ижтимоий хизматлар пакети, вақтинча жойлаштириш, тиббий ва психологик ёрдам, касбга ўқитиш ва ишга жойлаштиришни ўз ичига олган комплекс тизимнинг жорий этилаётгани ҳам етказиладиган зарарнинг кўлами ва мураккаблигидан далолат беради [8].

Тўққизинчидан, коррупция билан боғлиқлик. Одам савдоси кўп ҳолларда чегара, миграция, туризм ва ташқи меҳнат миграцияси соҳаларидаги мансабдор шахсларнинг ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги орқали амалга оширилади. Шу сабабли Фармонда туризм ва ташқи меҳнат миграцияси соҳасида ишловчи мансабдор шахслар одам савдоси билан боғлиқ жиноят содир этган тақдирда, уларга тегишли фаолият билан шуғулланишни тақиқлаш тарзидаги қўшимча жазо тайинлаш имконияти назарда тутилган [8]. Мансабдор шахснинг иштироки жиноятни амалга оширишни осонлаштиради ва давлат институтларига бўлган ишончни пасайтиради.

Муҳокама

Аниқланган хусусиятлар одам савдосига қарши курашни фақат жиноий таъқиб билан чеклаб бўлмаслигини кўрсатади. Олий Мажлис Сенати Раиси Т.Нарбаева таъкидлаганидек, «одам савдосига қарши курашдаги энг катта ютуқ – жабрланганларни қутқариш эмас, балки янги жабрланувчиларнинг пайдо бўлишига йўл қўймасликдир» [4]. Шу билан бирга, О.А.Каимходжаев МДҲ давлатларида жабрланувчиларга ёрдам кўрсатишнинг ишонч телефонлари, бошпаналар, реабилитация марказлари ва ҳуқуқий кўмак каби механизмлари мавжуд бўлса-да, уларнинг самарадорлиги ва барқарорлигини баҳолашнинг мониторинг тизими йўқлигини қайд этади [7].

Фикримизча, одам савдосининг ижтимоий хавфлилиги жабрланувчилар сони ёки етказилган моддий зарар билан эмас, балки, аввало, инсон қадр-қимматининг инкор этилиши ва эксплуатациянинг тури билан белгиланади. Шу боис жиноий жавобгарликни табақалаштиришда эксплуатация шакли (жинсий, меҳнат, органларни олиш, болалар савдоси), жиноятни содир этиш усули (рақамли технологиялардан фойдаланиш) ва субъектнинг махсус мақоми (мансабдор шахс) мустақил оғирлаштирувчи белгилар сифатида ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқ.

Хулоса

Ўтказилган таҳлил асосида қуйидаги хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Одам савдосининг ижтимоий хавфлилиги тажовузнинг кўп объектлилиги, инсоннинг товарга айлантирилиши, жиноятнинг юқори даромадлилиги, уюшган ва трансмиллий хусусияти, юқори латентлиги, рақамли технологиялардан фойдаланиш, жабрланувчиларнинг ўта заифлиги, оқибатларнинг узоқ муддатлилиги ва коррупция билан боғлиқлиги каби хусусиятлар мажмуи билан белгиланади.

2. Жиноят кодексида [5] болалар савдоси учун алоҳида жиноий жавобгарликни белгилашда унинг ижтимоий хавфлилиги катталар савдосига нисбатан юқорироқ эканлигини ҳисобга олган ҳолда санкцияни оғирроқ қилиб белгилаш мақсадга мувофиқ.

3. Ахборот-коммуникация технологияларидан, шу жумладан интернет тармоғидан фойдаланиб одам савдосини содир этишни оғирлаштирувчи белги сифатида назарда тутиш масаласини кўриб чиқиш лозим.

4. Профилактика чораларини онлайн ёллаш платформалари ва ижтимоий тармоқлардаги шубҳали иш таклифларини мониторинг қилиш, хорижга ишлаш учун кетаётган фуқароларни олдиндан хабардор қилиш ва жабрланувчиларга ёрдам кўрсатиш механизмлари самарадорлигини баҳолаш тизимини жорий этиш орқали кучайтириш зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. 2023 йил 30 апрель // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz/docs/6445147.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни (2020 йил 17 августдаги таҳрирда) // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Одам савдосидан жабрланган шахсларни аниқлаш ва уларни жамиятга интеграция қилиш тизимини тубдан такомиллаштиришга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2026 йил 3 августдаги Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz.

4. Одам савдосига қарши курашиш соҳасида миллий ва минтақавий ҳамкорликнинг янги устувор йўналишлари белгилаб олинди // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати. 2026 йил 30 июль.

5. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. 1994 йил 22 сентябрь // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz.

6. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за неё, дополняющий Конвенцию Организации Объединённых Наций против

транснациональной организованной преступности. Нью-Йорк, 15 ноября 2000 г.

7. Каимходжаев О.А. Противодействие торговле людьми в Узбекистане // Ilm-fan va innovatsiya: ilmiy-amaliy konferensiyasi. – С. 57–61. DOI: 10.5281/zenodo.13925624.

8. Бепул ёрдам, ишонч телефони ва ишга жойлаштириш: Ўзбекистонда одам савдоси қурбонларини қўллаб-қувватлаш қандай ўзгаради? // Электрон нашр. 2026 йил 5 август.

9. Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage. – Geneva: International Labour Organization, Walk Free, International Organization for Migration, 2022.

10. Profits and Poverty: The Economics of Forced Labour. – Geneva: International Labour Organization, 2024.